

**RAQAMLI REPOZITORIY SHAKLLANTIRISH UCHUN OCHIQ KODLI
AXBOROT – KUTUBXONA TIZIMI**

Abduzoirov Shaxobiddin Najmiddinovich
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot
texnologiyalari universiteti katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Bugungi kunda raqamli axborotlarni shakllantirish va tarqatish jarayonida ochiq ma'lumotlar bazalarining o'rni va ahamiyati ortib bormoqda. Xususan, Open Access (ochiq kirish) modellarining keng tarqalishi ilmiy axborotga erkin va bepul kirishni osonlashtirmoqda. Ushbu modellar – oltin, olmos, yashil, bronza va qora ochiq kirish turlari – foydalanuvchilarga va tadqiqotchilarga turlicha darajadagi imkoniyatlarni yaratmoqda. Ayniqsa, yashil ochiq kirish doirasida faoliyat yurituvchi institutsional repozitoriylar oliy ta'lim va ilmiy-tadqiqot muassasalarining intellektual mahsulotlarini tizimli ravishda saqlash va tarqatishga xizmat qilmoqda. EPrints platformasi ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun mo'ljallangan yetakchi ochiq kodli repozitорий tizimlaridan biri bo'lib, yuqori sifatli metama'lumotlar yaratish, o'zaro integratsiya va raqamli saqlash imkoniyatlarini taqdim etadi. Tadqiqotda ochiq kirish modellari va EPrints tizimining afzalliklari yoritilib, raqamli axborot muhitida ochiq repozitoriylar orqali ma'lumotlar almashinuvining samaradorligi tahlil qilinadi.

Introduction

Bugun raqamli axborotlarni shakllantirish va tarqatish sohasida ochiq ma'lumotlar bazalarining o'rni va mavqei ortib borayotganini kuzatishimiz mumkin. Ko'plab OpenAccess ma'lumotlar bazalari, Ochiq jurnallar bazalari va universitetlarning ochiq repozitoriylardagi statistic tahlillarni misol qilib keltirishimiz mumkinki, ochiq ma'lumotlar bazalarini shakllantirish va foydalanuvchilarga taqdim etish ko'lamini Kundan kunga ortib bormoqda.

Bizga ma'lumki Open Access ma'lumotlarning ranglar bilan aniqlangan turlari mavjud, masalan:

- Oltin Ochiq Kirish (Gold Open Access) modeli sizning maqolangizning ohirgi nashr etilgan versiyasini nashrdan so'ng darhol barcha uchun bepul va doimiy ravishda mavjud bo'lishini ta'minlaydi. Ko'pgina ruxsat to'siqlari olib tashlanadi va maqola mualliflarida mualliflik huquqi saqlanib qoladi.

- Olmos Ochiq Kirish (Diamond Open Access) modeli sizning maqolangizning yakuniy nashr qilingan versiyasini nashrdan keyin darhol va doimiy ravishda hamma uchun bepul kirish mumkin bo'lishini ta'minlaydi. Ko'pgina ruxsat to'siqlari olib tashlanadi va maqola mualliflarida mualliflik huquqi saqlanadi. Diamond open accessda, tadqiqotni nashr etish va tarqatish bilan bog'liq xarajatlar odatda boshqa manbalar, masalan, institut tomonidan moliyalash, grantlar yoki subsidiya orqali qoplanadi.

- Yashil Ochiq Kirish (Green Open Access) - bu sizning qo'lyozmangizning bir versiyasini repozitoriyga joylashtirib, uni ochiq ravishda foydalanish uchun taqdim etish amaliyotidir. Yashil Ochiq Kirish maqolalarining mualliflik huquqi odatda nashriyotda qoladi va maqolaning

repozitoriyda qachon va qanday qilib ochiq ravishda foydalanish mumkinligini belgilovchi maxsus shartlar va qoidalar mavjud bo'ladi.

- Bronza Ochiq Kirish (Bronze Open Access) — bu nashriyotning veb-saytida kontentning bepul o'qilishi ta'minlangan holatidir, bu ochiq kontent litsenziyasi bilan yoki litsenziyasiz bo'lishi mumkin. Bu individual nashriyotning qarori bo'lib doimiy va ishonchli bepul kirish kafolatlanmaydi.

- Qora Ochiq Kirish (Black Open Access) - bu mualliflik huquqlaridan qat'i nazar, ilmiy nashrlarni baham ko'radigan noqonuniy ochiq kirishdir. Tadqiqotchilar bunday ruxsatsiz baham ko'rishdan qochishlari kerak.

Dunyodagi yetakchi ilmiy nashriyotlarni, shuningdek, ilmiy nashriyot ekotizimida xizmatlar va yordam ko'rsatadigan tashkilotlarni tamsil etuvchi global savdo uyushmasi hisoblangan Ilmiy, texnik va tibbiy nashriyotlar xalqaro assotsiatsiyasi taqdim etgan ma'lumotnomaga ko'ra 2013 yildan 2023 yilgacha bo'lgan davrda, global maqolalar, sharhlar va konferensiya materiallarining oltin ochiq kirish (gold OA) orqali taqdim etilishi foizi 11% dan 38% gacha oshdi. Bunga qarama-qarshi ravishda, faqat obuna orqali o'qish mumkin bo'lgan jurnal maqolalari, sharhlar va konferensiya materiallarining foizi 70% (2013) dan 52% (2023) gacha pasaygan[1].

Yashil Ochiq Kirishning eng keng tarqalgan shakllaridan biri Institutsional Repoziyoriy (IR) hisoblanadi. Institutsional Repoziyoriy – bu ma'lum bir muassasaning, ilmiy-tadqiqot muassasalarining intellektual mahsulotlarini to'plash, saqlash va raqamli shaklda tarqatishga mo'ljallangan onlayn platformadir.

Repoziyoriyni shakllantirishga mo'ljallangan bir qator dasturiy ta'minot vositalarini sanashimiz mumkin, ular ochiq manbali yoki tjiyoriy bo'lishi mumkin, ulardan eng keng tarqalganlaridan biri Eprints tizimidir. Eprints – dunyo bo'ylab yetakchi ochiq manbali raqamli repoziyoriy platformasi hisoblanadi. Tizim Sautgempton universitetida ishlab chiqilgan. 15 yildan ortiq akademik sektorda va undan tashqarida barqaror, innovatsion ombor xizmatlarini taqdim etib kelmoqda.

Eprints tizimining asosiy xususiyatlariga to'xtalamiz.

- Metama'lumotlar: EPrints boshqariladigan lug'at va avtoritet fayllardan foydalanishga qodir, bu esa yuqori metama'lumotlar sifatini ta'minlashga yordam beradi. U bir qator formatlarga (masalan, METS, MODS va DIDL) eksport qilish imkoniyati bilan Dublin Core-ni mahalliy qo'llab-quvvatlaydi.

- O'zaro ishlash qobiliyati: Ochiq kodli dasturiy ta'minot sifatida EPrints OAI-PMH va SWORD-ni qo'llab-quvvatlaydigan juda o'zaro ishlaydi. Bundan tashqari, skript yaratish bo'yicha ilg'or bilim zarur bo'lsada XML dan foydalanib, repoziyoriy metama'lumotlari va katalog tuzilmasini eksport qilish mumkin.

EPrints tizimining afzalliklari nimada? EPrints asosida ishlab chiqilgan repoziyoriylar quyidagilarni ta'minlaydi:

- yuqori ko'rinish, yuqori sifatli institutsional ochiq kirish to'plamlari uchun yuqori spetsifikatsiyali ombor platformasi;
- vaqtni tejash depozitlari;
- Boshqa repoziyoriylar va xizmatlardan ma'lumotlarni import qilish;
- tez ma'lumotlarni kiritish uchun avtomatik to'ldirish;

-
- qattiq boshqariladigan, sifat nazorati ostidagi kod tizimi;
 - Kengaytmalarni ishlab chiqish uchun moslashuvchan plugin arxitekturasini.

EPrints omborlari:

- Google Scholar uchun optimallashtirilgan;
- Bibliografiya menejerlari bilan ishlash;
- Operatsion tizimlar ilovalari va yangi Web 2.0 xizmatlari bilan ishlash (RSS tasmlari va elektron pochta xabarlarini tadqiqotchilarni yangilab turadi va hisobotlar, bibliografik ro'yxatlar, muallif rezyumelari va RSS tasmlarini korporativ korporativ veb-sayt mavjudligiga integratsiya qilish oson).

Hulosa qilib aytadigan bo'lsak Eprints axborot – kutubxona tizimi Oliy ta'lim muassasalari, ilmiy muassasalar va istalgan davlat yoki nodavlat tashkilotlar uchun raqamli repozitoriy shakllantirishlari uchun qulay dasturiy vosita bo'lib xizmat qilish mumkin. Repozitoriyni shakllantirish orqali esa muassalar o'zlariga tegishli raqamli ma'lumotlar to'plamlarini raqamli saqlash, saqlab qolish va foydalanuvchilarga qulay taqdim etish imkoniyatlariga erishishlari mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan manbalar

1. <https://stm-assoc.org/oa-dashboard/oa-dashboard-2024/uptake-of-open-access/>
2. Beazley, Mike. (2011). Eprints Institutional Repository Software: A Review. Partnership: The Canadian Journal of Library and Information Practice and Research. 5. 10.21083/partnership.v5i2.1234.
3. Mandal, Sukumar. (2020). ORCID Integration with DSpace and EPrints : A Framework for Research Communities.